

Literatūros klasika tautos mentalinėje erdvėje

Keliais žodžiais apie *mentalinės erdvės* supratimą. Neatskiriama nuo lotyniškosios šaknies – *mens*, jungiančios protą ir dvasią. Ir nuo *mentaliteto*, pasirodžiusio XVII a. anglų filosofijoje, taip pat Voltere'o mąstymuose. Mentalitetas kaip sąvoka svarbi istorikams, ypač prancūzų Analų mokyklai. Europa paveldi skirtingų *mentaliteto* sampratų istoriją. Vienija mąstymo, jausenų visuma, būdinga bendruomenei kuriuo nors metu, abstrakčiųjų mentaliteto dėmenų virtimas veiksmis, taip pat ir politiniais, siekiančiais pakeisti esmines gyvenimo sanklodus. Literatūros sąsajos su savo prigimtinės bendruomenės mentalitetu dvikryptės: rašytojas yra veikiamas visuomenėje funkcionuojančių vaizdinių, jų klišių, kalbos kodinių sistemų; kita vertus, jis daro įtaką vaizdiniais, jų turiniais, įsiterpia į kalbą. Rašytojas gali nejausti, kad jis yra savo bendruomenės vaizdinių, tradicijų nelaisvėje. Ir gali dramatiškai jiems priešintis. Pagal tai galima matyti skirtingus rašytojų tipus, netgi skirtingus derinius. Teisinga pastebėti, kad čia lyg ir nieko naujo: bet kuriuo aspektu neapeinami kolektyvo ir individo, bendruomenės, jos socialinių bei politinių sanklodų, jos kalbos rašytojo santykiai. Visgi ir mūsų atmintyje išlaikytas Juvenalio aforizmas „Mens sana in corpore sano magnum bonum est“ kužda, kad *mens sana* yra žmogiškųjų dvasinių išteklių visuma (būsenos, reakcijos, suvokimai, sprendimai ir kt.), kuri nėra griežtai apibrėžiama. *Mentalitetas* kaip sąvoka labiau nusistovėjusi; galime pasakyti, kad į ją įeina lyg kokios *gairės* pagal kurias bendruomenė gyvena, *tvariosi*, nueidama kelią nuo genties iki tautos: kaip suvokia šeimą, meilę, mirtį, šventumą, baimę, kančią, savą ir svetimą, valią, teisę ir teisėtumą, gamtą, laiką, erdvę. Kadaise, pačioje Nepriklausomybės pradžioje, Dariaus Kuolio iniciatyva su Arvydu Šliogeriu sudarinėjome „Gaires“, kurios iš emės galėjo būti suprastos kaip mentalinės gairės. Rašiusieji apie individą, visuomenę, kūną, sielą, gamtą, tėvynę, mirtį, viltį veikė kaip savo bendruomenės, tuometinio lietuvių tautos mentaliteto įgaliotiniai. Dėsninga, kad rašė rašto žmonės, rašytojai, filosofai, kad daug kur remtasi literatūros pavyzdžiais, pradedant *gairėmis*, epigrafu pasirenkant Jurgio Baltrušaičio aforistinę eilutę: „Prieš kelią didį gairės žinotinos...“. Žvelgiant bendruoju mentaliniu akiplėčiu, *gairės* eina kartu su einančiu, žinojimas glūdi žmoguje ir jam pačiam to nežinant, nejaučiant. Išardamas *gairės žinotinos*, Baltrušaitis ištaria refleksijos, sąmoningumo nuorodą.

Mentalinis sklidesnis nei *mentalitetas*; lieka arčiau *mens*; sąvoka, nepraradusi metaforos gylio ir aukščio, apimanti ir tai, kas dar neištraukta iš žmogiškųjų jautimų tamsos, iš neaiškių šviesos virpesių, bendrų lūkesčių, nuojautų. Nežinome, kas yra *mens sana*, negalima apibrėžti žmogiškųjų *sveikumo* ribų, bet lyg ir žinome jas, pasikliaujame.

Žmogaus pasaulio pamatai yra *susitarimai*; žmogus gali jaustis susitaręs, netgi įsipareigojęs, nors tiesiogiai susitarimuose ir nėra dalyvavęs. *Susitaria bendroji* žmogaus dalis; ta, kuriai jis priklauso didesnei ar mažesnei bendruomenei, jos mentalinei erdvei. Kita vertus, tik mentalinėje erdvėje ir tegalimi tokie *susitarimai*, kurie vyko 1988 – 1990 metais, turint galvoje didžiuosius mitingus, Baltijos kelią. *Susitarimai*, kurių dvasios formuotojai ir reiškėjai iš esmės buvo rašytojai. Itin ryškios Justino Marcinkevičiaus ir Sigito Gedos figūros, veikusios skirtingais planais ir rakursais. Neproblemiant ir atskirai neargumentuojant galima sakyti, kad Marcinkevičius svarbaus lietuvių tautai procesą užbaigia, Sigitas Geda – atveria, vidiniai lietuviškumo resursai, tokie svarbūs Marcinkevičiui, turi būti suprobleminti pasaulio kultūros, išbūti jos akivaizdoje, iš to kylančiose komplikacijose. Kai Antanas Andrijauskas kolektyvinėje monografojoje, skirtoje Sigitui Gedai, ištaria *pasaulio kultūros lietuvinimą*, nors ir nepritariant pačių sąvokų turiniui, priseina sutikti, kad sąvokos atitinka šio poeto kūrybos aspiracijas. Kultūros istorijoje retai taip ryškiai susitinka proceso baigtis ir kito tarpsnio pradžia. Užtat konfliktas neišvengiamas ir neišvengiamai aštrus. Jis vyksta tautos mentalinėje erdvėje, ženklindamas pokyčius, pokyčiams savo ruožtu veikiant abiejų kūrėjų vertinimą, recepcijas ir refleksijas. Paradoksalu, bet ir Marcinkevičiui, ir Gedai svarbus Maironis: santykis ir refleksinis, ir poetinis: Gedos ciklas „Maironio mirtis“ (1984 – 1985), Marcinkevičiaus – „Pavasario balsai Pasandravy“ (1988). Bet ne tik ryškiai skirtingi, bet ir poliariški mentaliniai skcentai: atveriantis ir atsiveriantis naujai mentalinei erdvei Geda pačiu ciklo pavadinimu taria Maironio mirtį, mentalinės epochos pabaigą. Marcinkevičius, teberašantis Maironio poetinių struktūrų dvasioje, ją pratęsiantis, akcentuoja (ir pakartodamas) *pavasarij, pavasario balsus*. Gedos „Epitafija“, baigiamoji sonetų ciklo dalis, itin ryškina laukiamą ribą, tarsi šaukiami mentalinių pokyčių ženklai:

Čia guli didis – Lietuvos žmogus.

Kartybių taurę spėjo jam supilti.

Naujoj kovoj ir per naujus vargus

Atgausim Laisvę, Amžinybę, Viltį.

Tai patys ankstyvieji laukiamo Lietuvos atgimimo, prasidėsiančio po kelių metų, šaukiniai. Poetas – *Lietuvos žmogus*. Be tautos didelio poeto būti negali, be tautos balso, bylojančio poeto balsu. Tautos mentalinė erdvė -- bendroji erdvė, kurioje kas nors vyksta ir įvyksta. Epitafijos adresatas – didis Lietuvos žmogus, kurio epocha jau pasibaigusi. Laukia nauja kova ir nauji vargai, bet tos pačios kaip ir Maironiui didžiosios mentalinės vilionės: Laisvė, Amžinybė, Viltis. Sutiksime, kad esminės mentalinės atramos yra amžinos, nekintančios; nulemtos žmogaus mirtingumo ir laisvės siekio.

Užčiuopiame kad ir neryškų poetinio žodžio kontūrą tokioje pat neryškioje ir niekad tiksliau neapibrėžiamoje tautos mentalinėje erdvėje, erdvėje tarp kitų erdvių, su kitomis, netgi kitose. Siaurinant užsibrėžtą siekį suvokti literatūros klasikos vietą, reikšmę lietuvių tautos mentalinėje erdvėje, paranku grįžti prie Maironio; jis lieka aktualus nūdienai ne tik savo pamatiniais tekstais, ypač dainuojamais, himniškais, bet ir poetinės tradicijos pratąsomis. Justinas Marcinkevičius yra paskutinė *dabar* matoma, suvokiama grandis didžiojoje Adomo Mickevičiaus, Antano Baranausko, Vinco Krėvės, iš dalies ir Vinco Mykolaičio-Putino grandinėje. Nesunku pastebėti, kad tai didžioji Europos *romantizmo* tradicija – kaip ji pasireiškė Lietuvoje. Romantizmas nėra tik literatūros ir meno kryptis, tai visuminė pasaulėvoka, panašiai kaip Švietimo epocha. Romantizmas išplėtoja individo galias, bet ir susaisto jas su tauta, prigimta gamta ir kalba. Romantizmas nubrėžia pamatines literatūros ir tautos mentalinės erdvės sąsajų galimybes. Romantizmas neabejotinai turi įtakos ir Europos tautų *pavasariui*. Lietuva iš esmės sinchroniškai junta to pavasario bangą. Ji plūsta Maironio poezijos *laisve* ir *laisve dainuoti*: „Jau slavai sukilo. Nuo Juodmaro krašto / Pavasaris eina Karpatų kalnais“ („Jaunoji Lietuva“). Nėra nė vieno didžio romantizmo vardo, kuris nebūtų svarstęs svarbiųjų sąsajų tarp kūrybos, gamtos, tautos ir jos kalbos. Didžiausios reikšmės vardas Lietuvos kultūrai – Adomas Mickevičius; laimė, to jau neturime įrodinėti. Antroji pagal reikšmę Lietuvai ir lietuviams romantizmo figūra -- Johanas Gotfridas Herderis; jo minčių apie kalbos dvasią kaip tos tautos literatūros dvasią apie poezijos ir prigimtos kalbos ryšį artimumas Justino Marcinkevičiaus mąstymui yra neabejotinas. Prisiminkime tik vieną Herderio pasvarstymą: „Jeigu poezijoje mintis ir jos išraiška taip glaudžiai suaugusios viena su antra, tai aš, be abejonės, turiu kurti ta kalba, kur aš turiu didžiausią autoritetą ir galią žodžiams, geriausiai juos pažįstu ar bent esu tikras, kad mano drąsa netaps dėsnio nepaisymu. O tokia kalba, be abejonės, yra gimtoji kalba. Ji anksčiausiai įsispaudė

mums į širdį jau kūdikystės metais, kai mes, žodžių padedami, savo sieloje kaupėm sąvokų ir vaizdų pasaulį, kuris poetui tampa lobynu /.../ į kalbą tarsi įdiegta mūsų mąstysena, ji suformavo mūsų sielą, klausą, kalbos padargus. Kokia kalba aš galiu geriau išreikšti savo mintis, jei ne savo gimtąja? Kaip ir tėvynę, savo žava ji pranoksta visas kalbas žmogui, kuris kaip sūnus išaugo prie jos širdies, kurį išmaitino jos krūtinė, užaugino jos rankos /.../“.

Ne, laimė, neturime mąstyti tik apie vėlavimą, atsilikimą; XIX a. duoda lietuviams Antaną Baranauską, jo lietuvių kalbos tyrimus ir prigimtos kalbos poetiškumo galių nuojautas.

Nuo Baranausko imame matyti ryškesnius lietuvių tautos mentalinės erdvės apribus. Į pirmą planą iškyla *kalba, gamta, laikas*. Maironis atveria dramatišką lietuvių istorijos jauseną ir kaip vidinių būsenų, išgyvenimų estetiką. Maironis pirmas pajunta, kad lietuvių istorija yra užkoduota ir seniausiose dainose, kad epiniai įvykiai yra nugulę dainų gelmėse, virtę būsenomis, išgyvenimais, tuo ypatingu dvasiniu turiniu, kuris tiesiogiai perteka į kalbą, į jos sintaksines-intonacines struktūras.

Naujalio, Sasnausko melodizuoti Maironio eilėraščiai XX a. pradžioje iškelia aukštą dvasinį Lietuvos mentalinės erdvės skliautą; iškelia iš jos pačios kūrybinių galių, jų atpažinimu ir tokiu interpretavimu, kuris yra artimas, tinkamas, perimamas, susidarant abipusei komunikacijai. Lietuva apibrėžiama mitine-istorine linija („Čia Vytautas didis garsiai viešpatavo, / Ties Žalgiriu priešus nuveikęs piktus“), geografiniais didžiųjų upių brūkšniais („Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka, / Tai mūsų tėvynė, graži Lietuva“), kalba ir daina („Čia broliai artojai lietuviškai šneka, / Čia skamba po kaimus Birutės daina“).

Kad poezija būtų veiksminga, kad darytų poveikį, ji turi būti priimtina auditorijai, kuriai yra adresuojama. Dar sykį prisiminkime Herderį: „Jei poezija yra tai, kas ji turi būti, tada pagal savo esmę ji yra paveiki“. O kas turi būti poezija? Pagal savo esmę ji turi būti paveiki, t. y. turėti galią veikti žmogaus, o kartu ir tautos mentalinę erdvę. Galia susidaro iš kūrybinės galios, veikiančios *atitikimų* kanalais. Galima daryti prielaidą, kad čia slypi ir literatūros klasikos kodas. Klasika veikia aukštuoju lygmeniu, atitikimais tarp tautos, jos didžiųjų lūkesčių, konsoliduojančių, sutelkiančių. Rašytojas klasikas sutelkia tai, ką perima iš tautos jos kalbos būdu, ir ką grąžina kaip prasmės struktūras. Klasikas atpažįstamas iš rezonanso, kurį galima suprasti ir viena šio tarptautinio žodžio reikšmių: *geras girdimumas*. Klasikas gerai girdimas, girdėjimas sklidus, išsiskleidžiantis, pereinantis į dainą. Baranauskas dar *giedamas*, Maironis – ir *giedamas*, ir *dainuojamas*, susidaro plati girdimumo amplitudė. Maironio poezijos būdu XIX ir XX amžių sankirtoje lietuviai

pasiekė tautinės savivokos lygmenį, apčiuopė kolektyvinio veikimo galią. Dėsninga, kad tarsi neužtenka lyrikos, individo atskirybės, reikia dramos, kolektyvinio veikimo scenos, gaivinančios istorinę savimonę, jos pagrindinį ir aukščiausią tašką – Didįjį Vytautą („Vytautas pas kryžiuočius“, „Didysis Vytautas – karalius“). Maironis aiškiai parodo, kad literatūros vaidmuo stipriausias konsolidaciniuose tautos procesuose. Kai istorija stabilizuojasi (Lietuvos respublikos paskelbimas 1918 m. vasario 16), poetų, apskritai menininkų galia veikti nebeatrodo tokia lemtinga, literatūra ima bręsti iš vidinių galių, konfliktų, tarsi užpildoma *poskliautinė* erdvė. Poetai, kėlę mentalinės erdvės skliautus, gali išgyventi nusivylimo, neberekalingumo nuotaikų. Ir Maironiui buvo lemta kartybių taurė, anot Sigitos Gedos. Kaip ir jam pačiam.

    Kaip ir Justinui Marcinkevičiui.

    Marcinkevičius atitinka pagrindines Maironio trajektorijas, brėžiamas jau kitu laiku, kitoje tautos mentalinėje erdvėje. Motinos, tetų rengtas į kunigus, vaikystėje išgyvenęs pirmines religines misterijas – nuo kantičkų giesmių, vaizduotę kankinusių pragaro vaizdų iki vargonų gausmo bažnyčioje. Kartu su savo tauta patekęs į okupacinių represijų ir žodžio bei rašto *draudimų* laiką. *Slėpti* pirmuosius rankraščius, bijoti rašyti dienoraštį. *Slaptieji raštai* -- rezistencijos, pogrindžio. Viešojo rašto erdvė labai suvaržyta, reglamentuota. Jaunas poetas numano esančią kitą tiesą, išgirsta apie ją iš savo mokytojų, niekad jos neatsižada, bet nustumia gilyn; sąmonės gilumoje tiesa kaip tautos, kaip Lietuvos likimas lieka budėti, ji visą laiką pulsuoja – tai silpniau, tai stipriau. Gilyn bent porai pokario dešimtmečių nusistumia ir esminiai lietuvių tautos mentaliniai rūpesčiai – į kalėjimus, tremtis, bunkerius, slėptuves. Maironis pirmuosius nacionalinio rūpesčio impulsus gauna iš istorijos, imasi ją rašyti *perrašydamas* pagal tuos motyvus, kurie svarbūs ir jo kūrybai. Marcinkevičių kaip tautos mentalinių reikšmių įgaliojinį pirmiausia formuoja liaudies dainos; *dainavimas* kaip didelio bendrumo jausmas. Su šypsena Marcinkevičius yra sakęs, kad ir universitete daugiau dainavęs nei studijavęs – ir akademiniame chore, ir vyrų oktete, ir folkloro grupėje. Susitikimas su „Kalevala“, vienu didžiųjų Europos šiaurės epų – pojūtis, kokia tolima ir kokia nenutrūkstanti yra pradžia. „Epo pradžia“ – taip pavadintas 1967 metų eilėraštis: „Vyrai skynimus ugnimi leido./ Vakarais jie sunkiai galvojo / apie visa, ką matė per dieną, ieškodami priežasties ir tikslo“.

    Taip pat kaip ir Maironiui Marcinkevičiui atrama tampa Adomas Mickevičius, jo tautiškas, veikiantis kaip *namų patriotizmas*, šia sąvoka-metafora išreikštas

Česlovo Milošo. Svarbus ir Kristijonas Donelaitis, jo įsipareigojimai saviesiems, lietuvių kalbai, „Metų“ pasipriešinimo dvasia. Ir – neabejotinai – Maironis; nors kartu itin aiškiai, paliudijamai veikia Vincas Kudirka, jaunos dvasios herojus, politinio veiksmo žmogus. Iš nepriklausomojo dvidešimtmečio svarbiausia lieka Salomėja Nėris, moteriškasis kūrybos genijus, kurio Justinas Marcinkevičius apskritai ilgėjosi, ryšys su tautosaka, gamtos metaforos visagalybė; pagaliau dramatiškieji išbandymai, paklusimo prievartai, dvasios kalėjimo, iš kurio nebebuvo lemta grįžti. Salomėja Nėris į XX a. vidurio lietuvių tautos mentalinę erdvę įbrėžia pačias sunkiausias dvasines kolizijas, kylančias iš prisitaikymo ir nesusitaikymo. Ir todėl jos vieta, nepaisant visko, lieka nepajudinama.

Grįžti; Justinui Marcinkevičiui lietuvių tautos pačioje Lietuvoje mentalinėje erdvėje lemta atlikti ontologinės grįžties judesį. Ne tik poezijos, poetinės kalbos aspektu, bet ir esminių tautos rūpesčių prasme. Trečiasis „Donelaičio“ skyrius – „Kolonizacija“; taip, kalbama apie vokiškąją kolonizaciją, bet kiekvienos kolonizacijos principai ir pėdsakai tie patys: „O pro kapų velėnos / kietą plutą / Į viršų geležis nepajėgė iškilti. / Ir kolonisto batas / kaip sunkus šešėlis / Žolės lapus prispaudė, / Prikėlė kelio smiltis“. Tik „Donelaityje“ nudžiūvęs gluosnis išleidžia atžalas, tik čia taip stiprinamas gyvenimas: „Vėl rankos nuo šventų paveikslų / Dulkes šluostė, Ieškodamos / gyvenimo / ir Dievo / veido“. Ne pirmą kartą kolonizacija, lietuviai turi rasti stiprybės ir istorijos patyrimuose, nenustoti ieškoti *gyvenimo ir Dievo veido*.

Kūrybos galimybes dar iki šiol nesuvokiama jėga pokariu, o ir vėlesniais dešimtmečiais varžė, slopino, spaudė brutaliosios *ateizmo* formos. Dievas, nežinomas, ieškomas, didžioji transcendencijos galia budi visoje Justino Marcinkevičiaus kūryboje; jei paklūstant spaudimui ir pasisakoma prieš bažnyčią (ypač antrojoje, ilgą laiką vienintelėje „Kraujo ir pelenu“ redakcijoje), tai tik prieš jos ideologiją; bažnytėlė kaip lietuvių mentalinės erdvės ženklintoja pasirodo poetiniame kraštovaizdyje. Dievo naikinimas naikina ir giliuosius tautos mentalinius resursus. *Gamtmeldystė*, medžio ar žolės glostymo dvasinė realybė (būsena – dar iki metaforos) neprieštarauja giliajai Dievo nežinomybei, nenusavinamai, „neprivatizuojamai“ jo galiai. Ši Justino Marcinkevičiaus poetinio mąstymo linija liko svarbi, gaivinanti, ji neleido užakti paskutiniams viešiesiems žmogiškosios slapties šaltiniams. Ir dėl to ne vienu atveju eilėraštis iš naujo suartėjo su malda, su dvasios maldingumo būseną.

Praradusi valstybę, valstybingumą lietuvių tauta tarsi grįžo į pradinį etosą atramos taškus, *kartojo* kelią. Aiškiausiai ši aplinkybė matoma literatūroje, ypač poezijoje; ir dėl to, kad poezijos ir tautos mentalinio pasaulėvaizdžio dėl kalbos sankabos yra atviresnės. Justinas Marcinkevičius labiausiai iš savo laiko poetų eina simbolinį Maironio kelią: eilėrašciais atkurdinėjamas lietuviškas kraštovaizdis, tolimoji ir artimoji istorija, įgyjanti draminius pavidalus, tvirtinami sąskambiai su tautosaka. „Aš kartoju, aš tikrai kartoju, / ką iš amžių glūdumos girdžiu, / ką girdžiu iš tolimiausių tolių, / iš ledynų eros, iš žvaigždžių“. Eilėraščio „Paskutinis suartėjimas“ posmas (rink. „Mediniai tiltai“, 1967). Viena giliųjų kartočių, poeto sąmonės ir tautos mentalinės pasaulėvokos sąsaja – senosios dainos. Dainose susitinka tauta, kiek jos yra ar bėra. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis atskleidė šį amžinąjį kodą, straipsnyje „Apie muziką“ aptaręs išskirtines lietuvių dainų savybes; „gerai jas suprasti ir jausti tegali lietuvis, ir tai išgirdęs kur laukuose, kuomet dainininkas neprašytas, nelieptas pats sau dainuoja. Kažkoks keistas skundas, raudojimas, ilgėjimas, širdies ašaros girdėti. Tokios tāt seniausios dainos“¹. Jau moderniosios epochos kūrėjo bandymas suvokti, pasakyti, kas yra lietuviška, ką gerai suprasti ir jausti tegali lietuvis. „Lietuvis ir giria“ – programinis Maironio eilėraščio pavadinimas, pradžia -- iš dainos: „Tu girele, tu žalioji!“ Maironis ir Čiurlionis XX a. pradžios lietuvių kultūroje kurį laiką buvo nesiliečiančios lietuviškos dvasios viršūnės.

Savaip ženkliška, kad Marcinkevičiaus poetinį brendimą lydi Čiurlionio grįžimas, grąžinimas į lietuvių mentalinę erdvę. Labai aukštos dvasios trajektorijos, aiškaus angažavimosi Lietuvai, lietuviškumui. Sunkiausiai ideologiškai įveikiamos *senosios dainos*, *seniausios lietuvių dainos* ir Marcinkevičiui tampa patikimiausiu ryšiu su mentaliniais tautos dvasios kanalais. „Medinių tiltų“ skaudžiosios sankirtos: r vienas kitą neigiantys ciklai „Šiandieninis Leninas“ ir „1946 – ieji“. Daugiaprasė „1946 – ujų“ pabaiga, pakartojanti ir pradžios motyvą :

Užmiršti – dar anksti. Dar nesukurtas tiltas,
kuris sujungtų mus ir mūsų mirtį.
Nejaugi aš tik vienas pastatytas
stovėt, mąstyt ir viską atsiminti?

¹ Čiurlionis M. K., *Apie muziką ir dailę*, Vilnius, 1960, 300.

Ontologinio *atminties centro* formantė: neužmiršti, atsiminti. Jei nors vienas atsimena, atsimins ir tauta, kai to gyvybiškai prireiks. *Pastatytas*, vadinasi, įgaliotas galios, kuri atskiruose individuose veikia archetipo atkaklumu. *Senos dainos* yra gilioji tautos atmintis. „Senos dainos“ „Mediniuose tiltuose“ – tos pačios ontologinės atramos tekstas. Pradžios graudulys: „Ak, niekaip nenumiršta senos dainos -- / su grauduliu žiūriu, kaip jos skausmingai dūsta...“. Ir lėtas perėjimas prie maironiškojo *užtrauksim naują giesmę*, prie vyrų dainavimo: „Jau neatsimenu, kada ir kur susiejom / save su tom dainom. Tai, vyrai, gal pradėkit!“ Dabar turėtume prisiminti dainas Justino Marcinkevičiaus tekstais – maždaug nuo „Dainuoju Lietuvą...“ iki „Tėvyne dainų ir artojų“, nuo „Kaip laisvė“ (kelios versijos) iki „Tai gražiai mane augino...“, nuo „Ašara dievo aky“, iki „Lopšinės gimtinei ir motinai“. Daugiau nei dešimt dainų Justino Marcinkevičiaus žodžiais įtraukta į Dainų švenčių repertuarą, giedamos chorų, daugelio balsų. Marcinkevičiaus dainos kyla (jei ir ne visada pakyla) į maironiškąjį dainos visuotinumą, jos atsiliepia bendrų jautimų ir išgyvenimų kamertonu. Tai pač buvo jaučiama Sąjūdžio mitingų bei viešų renginių metu. XX a. pabaigos lietuvių tautinio atgimimo laiku dainuojamas Maironis ir dainuojamas Justinas Marcinkevičius. Dainuojama ir giedama – pakaitom.

„Vienintelė žemė“ (1984) – paskutinė milžiniško, metrikų įrašyto tiražo – 50 000 egz. – knyga, kurioj jau įvykę tai, apie ką bus prabilta tik po kelių metų. Justinas Marcinkevičius jau pasako savo pirmąją viešą kalbą didžiulei miniai, kurią, linguojančią ir plaukiančią, plukdančią, mato prieš savo akis, kreipdamasis į Lietuvą:

„-- baisu būtų, Lietuva, pametus tave iš akių – kaip vaikystėje turgaus aikštėj ar per atlaidus Prienų bažnyčios šventorių baltą motinos galvą perkeline skarele –
-- baisu būtų sumaišyti ją su kitom, apsirikti, paimti už rankos ne ją. O, kaip gaudžia vargonai, ir varpų skambesys, ir minia plaukdama tave neša – bet vaikiška tavo ranka, tartum paukštis lizde, amžinoj, nesibaigiančioj meilės ir rūpesčio rankoj. Ji veda, sulaiko beklumpantį, ir žmonių spūstyje – o, laimė! – pasilenkusi ima ir kelia tave virš visų: banguoja liūliuoja margaspalvis gyvenimas, o turgaus aikštėj už prekystalio sėdi istorija ir prekiauja mikliai idėjom, tautom, likimu –

-- baisu būtų, Lietuva, išleidus tave iš akių, tavo ranką pametusiam būtų baisu: žiūrėti -- ir nematyti, klausyti – ir negirdėti (1982).

Viešos kalbos, himno, mentalinio ryšio su tėvyne lyrinės deklamacijos sintezė. Tradicijos šaknis gyva, tik keturi šimtai metų nuo Mikalojaus Daukšos Prakalbos, meistriškai įrašytos „Katedroje“, skaitomos vieno iš Lauryno draugų: „Kurgi, sakau,

pasaulyje yra tauta, / tokia prasta ir niekinga, / kad neturėtų šių trijų / savų ir tarsi
įgimtų dalykų: tėvų žemės, papročių ir kalbos?“

Nuo „Mindaugo“, nuo su žiūrovais užsimezgdusio visiško pasitikėjimo kontakto-atliepinio viena Justino Marcinkevičiaus kūrybos linija vis labiau eina į deklaruojamą viešumą, kurios centre – Lietuvos, jos valstybės idėja. Ir atėjus laikui ryžtasi idėją remti, kartu su pirmojo Sąjūdžio Taryba posėdžiauja Katedros posėdžiuose. „Katedra“ parašyta 1970 – aisiais; antroji giesmė prasideda Katedros rūsyje, kur renkasi būsimos sukilimo rengėjai: joje nėra kito išėjimo, tik „tas, pro kurį įėjome“; „kaip kapas./ Jei mus užkluptų čia – pro kur pabėgti?“. Tai atitikimai, kurie, jei bus prie jų grįžtama, gali įgauti mitinių reikšmių. Liudijimų, kad viskas vyko tarsi pagal kokį lemties planą.

Justinas Marcinkevičius užbaigia Maironio epochą – tiek, kiek mes pajėgiame matyti. Užbaigia sugrįžimu į tuos pačius išeities taškus – į karaštovaizdį, kalbą, istoriją, į žmogaus pasirinkimus; poetinį grįžimą reikia suvokti kaip *spiralinį*, įsukantį, įveržiantį ir pomaironinę epochą – Joną Aistį, Salomėją Nėrį labiausiai. Sigitas Geda pradeda naują poezijos epochą. Poezijoje pradeda tai, kas dar negreit pajudės istorijoje. Nėra sinchronu, per staigu, panašu į sprogimą. Justino Marcinkevičiaus žingsnis lėtesnis, nuolaidesnis istorijai, bet ir labiau su ja suderintas, nors kartais ir užbėgantis jai už akių. Tas užbėgimas į priekį, tarsi žvalgant kelią, tarsi kreipiant ta linkme matančių akis itin svarbus, kai bandomė svarstyti poeto ir tautos mentalinio pasaulėvaizdžio ryšius. Justino Marcinkevičiaus, užbaigiančio epochą, ir Sigito Gedos, atveriančio naują perspektyvą, sandūra neišvengiama; jos konfigūracijos priklausė nuo asmenybių mentalinių savybių. Praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio viduryje, ribiniame lietuvių poezijos raidos taške, šie poetai trumpam susitinka laisvinančiose poetinėse ekspresiose. Rinkinyje „Mediniai tiltai“ 1966 metų data pažymėtas eilėraštis „Žalias Vėžys“:

Žalios bangos ritasi per Lietuvą –
žalias gaivalingas uraganas.
Pliūpteli žalia žolė kaip lietūs.
Žalos karvės po tą žolę ganos.

Žalios žuvys, ežerai ir pilys.
Žalios samanos ant kuorų želia.
Žalias pienas pro koštuvą pilas.

Žalias audeklas per veją žalią.

Naktimis žaliais žalčiais žaibuoja.

Prislopintas tolima griaustinis.

Medžiai kaip jausmai įsisiūbuoja.

O lietus – ir žalias, ir auksinis.

Gimsta vasara iš žalio gando.

Naktys traukias į dienų pavėsi.

Upeliukuose vaikai triukšmingai gaudo

Šeštą Zodiako ženklą -- žalią Vėžį.

Žalios žuvys, vėžiai – pirminės gamtinės ekspresijos, perorganizuojančios poetinę kalbą, siejamos su Sigitu Geda – tais pačiais 1966 metais išeina „Pėdos“; tuo laiku jaunajam lietuvių poezijos reformatoriui Justinas Marcinkevičius tebėra artimas. Bet artimumo taškas yra ir intensyvėjančio atsiskyrimo pradžia. Justinas Marcinkevičius tarsi parodo savo galimybes eiti ir modernesniu keliu, bet netrukus pradedama baladžių poema „Devyni broliai“ (1969 – 1972), su tautos likimu, su jo mitiniais ir istoriniais momentais susietas kūrinys. *Sesuo devyniabrolė, Eglė žalčių karalienė* – mitinių prasmių pertekėjimas, virtimas ženklais. Stiprūs vaizduotės brėžiai, lyg atmintis įsidegtų iš kantičkų giesmių giedojimo tolimais vaikystės vakarais, iš pirminių regėjimų. Vėl ryškinamas *aš* centras, kaip sutelkta žinojimo-kalbėjimo instancija, sąmonė, mentalinių ženklų skaitytoja:

Raudonas vakaras per visą dangų.

Toksai raudonas, toks baisus ir šaltas.

Kieme balta avelė gailiai bliana

ir liežuvio raudoną sniegą laižo.

Štai tėvas neša glėbį dobilų –

tarytum kraujas į raudoną sniegą

raudonos jų galvelės kraupiai varva.

Balta avelė seka jį iš paskos,

raudonus lašelius nuo sniego renka.

Prie gryčios lango prisiploja veidas,

ranka su duonos žiaubere. Tai *aš*.

O gal kas kitas.

Žiūrėjimo-matymo taškas: iš gryčios lango, vaiko veidas su duonos žiaubere. Aš, o gal kas kitas (nesunku tą *kitą* atrasti baladiškose Jono Strielkūno situacijose). Pokario vaizdiniai – su krauju ir balta avele, su tėvu, nešančiu glėbį dobilų. Vaizdo branduolys – žemdirbiškas, bet jau ir bibliškas, jis įgyja galią kilti iki *karališkumo*, neatskiriama nuo ašarų ir kraujo. *Kažkas* turi jas surinkti, kad galėtų atsiminti.

Justino Marcinkevičiaus kūryba skaito ir interpretuoja lietuvių mentalinės erdvės ženklus: tarsi kasdienių veiksmų (tėvas, šeriantis galvijus), būsenų, stiprinamų gamtos (baugumas žvelgiant į tamsiai raudoną vakaro dangų), mitinius (į kraujo putą susiplakantys vandenys), biblinius (Trijų Karalių).

XXX

Arvydo Šliogerio knygos „Lietuviškosios paraštės“ (2011) autoanotacijoje sakoma, kad „šios knygos pagrindinė tema – lietuviškojo galvojimo savitumas, iki šiol lietuvių kultūroje vis dar neapmąstytas, nors lėmęs visas iškiliausias lietuvių kultūros apraiškas, pradedant poezija, architektūra, muzika ir baigiant fotografija“. Svarbus akcentas – *pradedant poezija*. Poezija yra tautos mentalinių prasmų jungiamasis audinys. Daugianytis, iš įvairiaspalvių siūlų, susidarantis per ilgą laiką, nuolat peraudžiamas. Neabejojame, kad visos spalvos yra gražios, visi spalvų deriniai yra galimi, iš visų gali susidaryti reikšmės ir prasmės. Bet juk buvo (ir yra) nelengvai išaiškinamų argumentų, pagal kuriuos tautos susidaro savo pagrindinių spalvų korpusus (dažo langines, tvoras, namus, siūlus, audžia, siuva tautinius rūbus ir galiausiai vėliavas. XX a. pabaigoje kaip pagrindinių lietuviškojo mentalinio kraštovaizdžio spalvų įkūnytojas veikia Justinas Marcinkevičius. Veikia atitikimų, sambalsių principu. *Ašainė sąmonė*, -- sakė kadaise Vydūnas savo veikale „Sąmonė“, *lietuviškajam galvojimui* suteikęs svarbių savarankiško minties audimo gyvybingumo. Žmoniškumas esąs aukštas sąmoningumo laipsnis, kuris pasireiškia kaip *ašainė žmonių sąmonė*. „Bet toji nėra visuose žmonėse lygiai šviesi. Iš vienu sąmonė silpniau, iš kitų stipriau spindi“². Nėra pagrindo abejoti šia Vydūno mintimi. Tik aukšto sąmoningumo lygio, tik šviesios ir – pridursime – intensyviai kūrybingos sąmonės žmonėse tauta įgyja svarbių mentalinių reprezentacijų.

² Vydūnas, Raštai, I, Vilnius, Mintis, 1990, 448.

Simptomiška, kad pajutus niveliuojančio globalistinio mąstymo pavojų, vėl gręžiamasi į tautą, kalbą, ieškoma *lietuviško galvojimo* šaknų. Poezija čia neapeinama. Lietuviškas galvojimas auga kartu su kalba; bendrinė kalba tokiam galvojimui yra būtina. Vėlgi įdomu matyti, kad ir Maironis, ir Justinas Marcinkevičius nėra stipriau susieti su tarpe. Raseinių kraštas, nors ir istorinė Žemaitija, jau neveikė Maironio tarminiu atskirumu (kaip tai dar būdinga XIX a. žemaičiams); Maironio poezija – bendros lietuvių kalbos poezija. Ir Justinas Marcinkevičius gimimo vieta užima lyg kokią bendrą vietą, nei sūduvis, nei dzūkas, tiesiog lietuvis. Ir ta bendra vieta jūčiama kaip sava vieta, dzūkų tarpe pasinaudojant tik kaip kalbinės inkrustacijos galimybė.

Ir dėl tos priežasties toks ryškus buvimas tautos mentalinėje erdvėje.